

ԳԻՐԲ ԵՒ ԳՍԲԳՍՅՈՂ.

Գաղղիոյ մէջ 1855ին տպուած գրքերուն համարանքը եղեր է ուրը հազար երկու հարիւր երեսունըննգ հատ, հին եւ նոր լեզուներով : Գիտնալու է քե ասոնց մէջ շատ գիրք կայ որ տասը հազար, քսան հազար, երեսուն՝ քառասուն՝ եւ մինչեւ յիսուն հազար օրինակ տպուած է. ուստի եւ գրքերուն ամենաթիւնը զարմանալի բան չէ :

Մեր ազգին մէջ արդեօք տարին քանի գիրք կը տպուի ընդհանրապէս : — Վենետիկոյ, Վեննայի, Պոլսոյ, Մոսքուայի, Զմիւռնիոյ, Փարիզու, Երուսաղեմի, Կալկարայի տպարաններուն մէկ տարուան մէջ տպածներուն թիւը բոլորը մէկէն՝ քսանէն աւելի չկընէր, անոնց ալ խիստ բազմաթիւ օրինակներով տպուածը *Ներուհաղար* պիտի ըլլայ՝ բաց ի Օրացուցեն որ մինչեւ *հինգհաղարական* օրինակ կը տպուի կըսեն Վենետիկ եւ Պոլիս : Ասոր

վրայ խորունկ մտածող եւ մեր ազգին չորս միլիոն ըլլալը չմոռցող ազգասիրին մէկը հարցունք մեզի քե արդեօք այս նիւթիս յարմար կը տեսնենք այն ուսմական առակին երկու մասն ալ որ կըսէ .
« Հաց կայ՝ բերան չկայ, բերան կայ՝ հաց չկայ : »
— Բիշ մը ատեն մտմտային ետեւ պատասխան տուինք քե Այո ... եղած գրքերը բաւական կարդացող չկայ, կարդալ ուզողներուն փափաքը լեցընելու չափ գիրք չկայ :

ԱՌԱՎ .

Պանրի ամպարը մուկ տեսաւ գեղացին,
Շուտ մը բռնեց կատուն անոր մէջ դրաւ .

Կատուն նախ մուկը կերաւ,
Յետոյ պանիրն ամպարին :

ԼԸ ՊԱՅԼԻ .

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԳԿԱՆ

ՄԵԾՆ ՊԵՏՐՈՍ ԻՆՔԵԱԿԱՆ ԴՌՈՍԱՅ :

Իր ազգը եւ աշխարհը նորոգող դիւցազներ հասկըցեր էր քե ինքն որ առաջին անգամ որ ճամբորդութեան ելաւ՝ Երոպայի ծաղկեալ կողմերը ճանչնալու համար էր. իսկ Ռուսաստանն ու Ռուսները Երոպացոց ճանչցընելու համար երկրորդ անգամ հարկ համարեցաւ երբայ մինչեւ Գաղղիա : Հոն չորս ամիս կեցաւ Փարիզու մէջ, ու այն միջոցին Սորպոնի աստուածաբաններուն առաջարկեց որ քննեն Ռուսաց եկեղեցւոյն դաւանութիւնը, տեսնեն ու վկայեն քե անոր մէջ մոլորութիւն մը՝ հերետիկոսութիւն մը կը գտնեն քե չէ. վասն զի չէր ուզեր որ արեւմտեան եկեղեցւոյ հաւատացեալները *հերձուածող* եւ *հերետիկոս* ըսելով նախատեն իր ազգն ու եկեղեցին : Գտնուեցան Գաղղիացոց մէջ շատ մը բարեմիտներ որ այն գործողութենէն մեծ յոյս առին քե Պետրոս միաբ ունի միաբանութիւն ընելու Հռովմայ եկեղեցւոյն

հետ, մանաւանդ որ Սորպոնեան աստուածաբաններն ալ վկայեր էին քե իր տուած դաւանանքին մէջ մոլորութիւն չկայ : Բայց որովհետեւ Հռովմայ եկեղեցւոյն հետ միաբանելու համար հարկ էր Պապին զլխաւորութիւնը ճանչնալ, Պետրոս այս առաջարկութիւնն ամենեւին չընդունեցաւ :

Այն ճամբորդութենէն ետ դառնալով՝ Փերպուրկ որ հասաւ, տեսաւ որ իր նոր մայրաքաղաքը օրէ օր շէննալու վրայ է. Զմեռուան եւ Ամառուան պալատները շինուելու հետ են, նմանապէս Մինչջիքովի եւ ուրիշ հարուստներու մեծամեծ բնակարանները, մայր եկեղեցին յանուն սրբոց Պետրոսի եւ Պողոսի, եւ անհամար հասարակաց տներ՝ մեծ մասը դեռ փայտաշէն բայց գեղեցիկ, փողոցներն ալ շինուակ շինուակ՝ մէկ գծի վրայ :

Բայց երկրի մը յառաջադիմութիւնը նիւթական շէնքերուն վրայ չէ, բնակչաց բարքին փոխուելուն վրայ է. դժուարն ալ այն էր : Եւ անաւ նոյն դժուարութեան յաղթելովն է որ Պետրոս իրացընէ արժանի եղաւ Մեծ ըսուելուն : Հնացեալ սովորութիւնը երկրորդ բնութիւն է, եւ ամբողջ ազգի մը

¹ Տես քիւ Ա., էջ 8 :

բնութեանը դեմ պատերազմելու համար գրեթէ գերմարդկային զօրութիւն հարկաւոր է : Շատոնց ի վեր ժողովրդեան մէջ տոգոհութիւն մը կար Պետրոսի ըրած փոփոխութիւններուն դեմ, այս տոգոհութեան աւելցնող ու այժմ տուողն եղաւ իր որդին ու ժառանգը Ալեքսէյ Փերրովիչ, որ առաջին կնոջմէն ծնած ու քսանութեան տարեկան էր : Մօրը հետ ու մեծամեծներէ մեկըանիին հետ միաբանած՝ հօրը ամէն ըրածներն ալ կարհամարհէր, եւ օտարաց դեմ մասնաւոր ատելութիւն մը կը ցուցնէր : Տազնապեցաւ Պետրոս այս բանիս վրայ, եւ մտմտութք գինքը առաւ քէ իրմէ ետքը ինչ պիտի ըլլան ըրած մեծամեծ նորոգութիւնները, եղաւ գնաց Մոսքուա, հոն քննեց ստուգեց քէ որոնք են իրեն դեմ դաւաճանութիւն ընողները, եկեղեցականներէն զատ՝ հարկւր քսանըջորս իշխաններու ժողովի մըն ալ յանձնեց որ անաջատ կերպով դատեն նաեւ իր որդին : Խոստովանեցաւ Ալեքս իր յանցանքը, եւ ի մահ դատապարտուեցաւ, բայց վճռոյն վրայ քսանըջորս ժամ հազիւ անցեր էր՝ երբոր արքայորդին մեռաւ սրտին ցաւէն, կամ քէ ինչպէս ուրիշները կըսեն՝ բռնական մահուամբ, 1718ին : Պետրոս իր որդւոյն քաղման հանդէսը մեծ փառաւորութեամբ ու արտասուալից աջօք կատարելէն ետքը, նոյն դատաճանութեան մէջ ուրիշ որչափ բռնուած մարդիկ ալ որ կային՝ չարաչար պատժեց, մինչեւ իր մտերիմ մեծամեծներն ալ, ինչպէս Մենշչիքով, Շաֆիրով, Ափրանքսին եւ ուրիշները :

Այնուհետեւ տերութեան կառավարութիւնը, դատաստանական գործողութիւնները բարեկարգելու ետեւէ եղաւ. օրինաց գիրքը կարգաւորեց ու ճոխացուց, արուեստից ու վաճառականութեան ծաղկելուն հնարքները շտեղծեց, եւ 1721ին հանած հրովարտակովը կարգ կարգ աստիճաններ որոշեց ժողովրդեան համար՝ 1/2 ըստած, որով արդիւնք մը ունեցողը ոչ միայն տերութեան ծառայութեանը մէջ առաջ կերբար, այլ եւ ազնուականութեան պատիւ կըստանար որդւոց որդի : Գեղարուեստներն ու գիտութիւնները ծաղկեցրնելու համար զանազան դպրոցներ բանալ տուաւ, եւ ինքը հիմնեց Փերրպուրկի Գիտութեանց ձեմարանը, որ իրաւամբ քիչ ատենէն եւրոպայի առաջին ձեմարաններուն կարգը անցաւ : Անկէ ի զատ՝ ազնուականներուն որդւոցը վրայ պարտք դրաւ որ երբան եւրոպայի քաղաքակիրք երկիրները ճամբորդութիւն ընեն, ու հոն տեսնեն քէ ազնուականաց կերպն ու կրթութիւնը ինչպէս պիտի ըլ-

լայ : Կանանց խրտան բնութիւնը կակըղցընելու համար՝ ապապրեց որ ասդիս անդին երեկոյեան զբօսանքի անունով ժողովներ հարկիքներ ըլլան, ինքն ալ պալատին մէջ հանդէսներ կըներ՝ նոյն վախճանաւ, եւ ժողովրդեան մէջ հասարակաց ուրախութեան առիթները կըշտացընէր : Վերջապէս այն կարգէ դուրս մարդուն գործունէութեանը առջեւ բան չէր դիմանար. մտքին ընդարձակութեամբը ամէն բան կըմտածէր, ու կամքին անյողողող հաստատութեամբը ամէն բան զլուխ կըհանէր : Իր ըրած բարեկարգութեանց ու բարեգործութեանց չափը համբաւքը չկայ, եւ Ռուսաց ազգը որչափ ալ գովէ այս իր եղական դիւցազնը՝ ըրած աղէկութիւններուն համար՝ իրաւունք ունի :

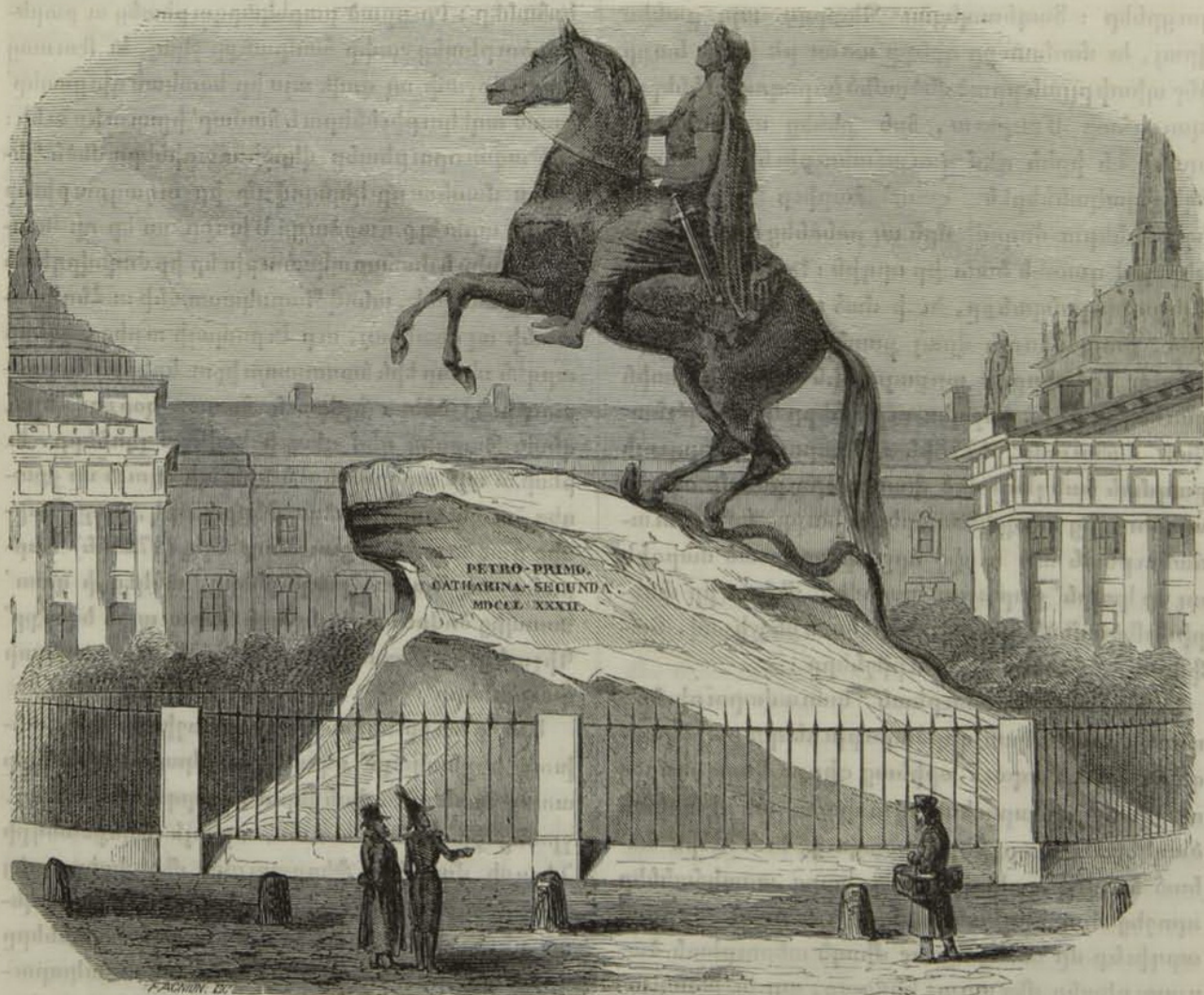
Թագաւորութեանը վերջի տարիները մեծն Պետրոս մասնաւոր կերպով մը իր ուշադրութիւնը դէպ ի արեւելք դարձուց : Միտքը աս էր որ Կասպից ծովուն վաճառականութիւնը իր ժողովրդեան ձեռքը անցընէ, անով Պարսկաստանի ու Հնդկաստանի ալ մօտենայ, ուր եւրոպայի ուրիշ ազգերը արդէն սկսեր էին հաստատուիլ ու երկրին հարստութիւնը ծծել : Երեսուն հազար զօրքով եղաւ գնաց Պարսից դեմ դէպ ի Կովկաս լեռները. եւ քեպիտ այն արշաւանքէն երեսնի օգուտ մը չբաղեց, ու շուտով դարձաւ Փերրպուրկ, բայց Պարսից քաղաւորէն կըցաւ ձեռք ձգել (1725ին) Դարբանդ ու Պաքու քաղաքները, անկէ ի զատ՝ Կասպից ծովուն արեւմտեան հարաւային եզերքը՝ Կիլանու, Մազանդարանի ու Սստարապատի գաւառները :

Անկէ ետքը երկու տարի ալ աշխատեցաւ անխոնջ ինքնակալը՝ սկսած բարեկարգութիւնները առաջ տանելու. վանքերուն կարգ կանոն դրաւ, ջրանցներ բանալ տուաւ, սրբոյն Աղեքսանդրի Նեսքի մարմինը Փերրպուրկի մէջ փոխադրեց մեծ հանդիսով, եւ անոր անունովը նոր ասպետութիւն մը հաստատեց : Բայց այն ատենները վրան սկսեր էր բարոյական ու բնական տկարութիւն ու տխրութիւն մը կոխել, որով օրէ օր կըհալէր ու կըմաշուէր : Եւ սակայն 1724ին գնաց Մոսքուա, եւ իր Կատարինէ ամուսինը կայսրուհի պնակել տուաւ :

Վերջապէս 1725ին, փետրուարի 8ին վախճանեցաւ Մեծն Պետրոս՝ յիսուսուրեք տարեկան հասակին մէջ, ու բովանդակ Ռուսաստանը սուգի մէջ ընկղմեց : Իրեն մարդ՝ ինքն ալ իր պակասութիւններն ուներ, բայց իրեն քաղաւոր՝ մեկը չկար որ իր մեծութեանը հասնէր : Թէ ծովու, քէ

ցամաքի եւ քէ իր հպատակացը վրայ, բնութեան դէմ կռուրտեցաւ ու միշտ յաղթող գտնուեցաւ : Կարճ երեւցաւ ամենուն իր կեանքը . բայց միքէ իրաւացի է կարճ ըսել անոր՝ երբոր բաւական եղաւ անմահական գործոց հաստատուն հիմունքը ձգելու : Քանի որ Ռուսաստան մեծնայ, հարըստնայ, կրթուի, Մեծին Պետրոսի անունն ալ պետք

է որ աւելի փառաւորուի, վասն զի ինքն է անոր պատճառ . ինքն է պատճառ որ հարիւր յիսուն տարուրէն ի վեր է, քաղաքական մեկ դիպում մըն ալ չկայ եւրոպայի ու Սիւրի մէջ որ Ռուսաստանի ազդեցութիւնը անոր վրայ չերեւնայ . ինքն է պատճառ որ այսօրուան օրս արեւելեան պատերազմը բացուեցաւ, ու վերջանալուն յոյս չկար՝

Արձան Մեծին Պետրոսի .

մինչեւ որ Արեւմտեան տերութեանց սիրտը հանգչեցաւ քէ այն հիւսիսային սոսկավիթաւ հսկան ալ զիրենք ոտքի տակ պիտի չառնէ :

Սչնախի կարգէ դուրս մարդուն արժանաւոր նիւթական յիշատակ կանգնեց Ռուսաստան իր մեծի կայսրունայն՝ այսինքն Կատարինէի երկրորդի ձեռքովը, որուն պատկերը հոս կրդնենք :

Կրանիքէ ժայռի մը վրայ ձիաւոր կերպարանքով ձեւացած է Մեծն Պետրոս՝ միշտ դէպ ի առաջ դիմելու կերպով, եւ ժայռին վրայ այս սքանչելի պարզութեամբ արձանագիրը փորագրուած է լատիներէն . PETRO PRIMO CATHARINA SECUNDA, որ ըսել է ՊԵՏՐՈՍԻ ԱՌԱՋԱՆՈՅ ԿԱՏԱՐԻՆԷՆԷ ԵՐԿՐՈՐԴ :